

СУФІКСАЛЬНІ ДЕРИВАТИ СЕРЕД НАЗВ ЇЖИ РОСЛИННОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ КАРПАТ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24
УДК 811. 161. 2' 373 (292. 451 /454)

Гоца Е. Суфіксальні деривати серед назв їжі рослинного походження в українських говорах Карпат; 15 стор.; кількість бібліографічних джерел –18; мова українська.

Анотація. У статті приділено увагу суфіксальним дериватам серед назв їжі рослинного походження в українських говорах Карпат, зокрема проаналізовано віддієслівні, відад'єктивні та відсубстантивні похідні. Зроблено висновок про те, що суфіксація – найбільш продуктивний спосіб творення цих назв.

Ключові слова: назва, номінація, номен, суфіксальний дериват, українські говори Карпат.

Annotation. The article deals with the suffixational derivatives in the names of vegetative food items in Ukrainian patois of the Carpathians. The main attention is paid to the verbal, adjectival and nominal derived names. It is concluded that suffixation is the most productive type of the formation of the names in question.

Key words: name, nomination, lexeme, suffixational derivative, Ukrainian patois of the Carpathians.

Назви, пов'язані з їжею, мають важливе значення для мовознавчої науки, історії, етнографії. Ґрунтовне вивчення цієї тематичної групи лексики в українських говорах Карпат становить безсумнівний інтерес для мовознавства взагалі і української діалектної лексикології зокрема.

Метою нашого дослідження є словотвірний та лінгвогеографічний аналіз суфіксальних дериватів серед назв їжі рослинного походження в українських говорах Карпат.

1. Назви хлібних та інших виробів із тіста

1.1. Шматок висушеного кислого тіста, що залишається для закваски (розчини), називається: *квасок* (Мшанець Старосамб., Боберка Турків.), *закваска* (Білі Ослави Надвірн.), *квасніц'а* (Яблуниця Верховин.). Див. ще [КДА, 101].

Ізоглоса назви *квасок* (ще в одній говірці Сколів. р-ну його фіксує [Ониш, I, 345]) продовжується в півд. лемків. говірках [ГЛА, 2]. У решті карпат. та інших укр. говорах слово *квасок* здебільшого означає “щавель” [Грін, II, 231; МСБГ, IV, 31]; як діалектизм із цим значенням подається в [СУМ, IV, 132]; пор. рос. діал., біл. *квасок* id. [СРНГ, XIII, 161; ТС, 187; 6, с. 91]. Із бойків. *квасок* “розчина”, пор. словац. *kbások* [SSJ, I, 802], чес. *kvásek* id. [Tráv, 801]; пор. ще з тим самим значенням, але іншим демінутивним суфіксом сербохорв. *kvasaц* id. [СХРС, 206]. Назва *квасніц'а* – вузьколокальний гуцул. семантичний регіоналізм. В інших укр. говорах це слово має інші значення; пор. [Арк, I, 216] та ін.

1.2. Випечений на плиті або в печі шматок тіста як проба якості майбутнього хліба має назви: *пал'а(і)ніц'а* (*па(у)ла(у)ніц'а*) (Старява, Мшанець, Вільшаник Старосамб., Боберка Турків.), *пал'анічка* (*па(у)ла(е,у)нічка*) (Сукіль Долин., Гусине Турків., Тишів Волов., Міжгір'я Богород., Торунь Міжгір., Буденець Сторожин.), *пале^н'атко* (Опака Дрогоб., Верхня Рожанка Сколів.), *п'і(і)тпалка*, *п'ітпалок* (ужан. і борж.

гов.), *о(у)палé(е^н)ник* (Костева Пастіль Великобер., Турички Переч.), *перé(і)п'ічка*, *періп'ічок* (Син. Поляна, Колочава Міжгір., Лип. Поляна Хуст.), *п'ічка́р'* (М. Уголька Тяч.), *кола́чик* (Перехресний Волов., Вишків Долин., Пилипець Міжгір.).

П'ітпалка, *п'ітпалок* – суфіксальні деривати, утворені від *пу(і)тпаліти*, *о́палéник* – від *о́паліти*; належать до оригінальних закарп. регіоналізмів. Номен *перéп'ічка* id. відомий і в інших укр. діалектах [Грін, III, 132] (див. ще [11, с.159]) та є літ. нормою укр. мови [СУМ, VI, 251]. *Перéп'ічка*, *періп'ічок* – суфіксальні похідні від *переп'ікати*, а *п'ічка́р'* – очевидно, від *п'ічка*. *Колáчик* – суфіксальний дериват від *кола́ч*.

1.3. Невеличкий круглий хлібець із залишків вишкрябаного з корита тіста: *вішкребок* (*вішкр'о(і)бок*), *вішкрепки* мн., *пошкре(о)бок* (*пóскр'ібок*), *шкриптанін'а* сер. р., *с(ш)криптовін'а* сер. р., *ушкрéптанц'і* мн., *ошкр'іпки*, *пошкр'іпка* сер. р., *пошкр'іпл'а* сер. р., *п'і(і,у)тпалка*, *пал'а(і)ніц'а(е)* (*паланіц'а*), *пале(у)нічка* (*пал'анічка*), *перé(і)п'ічка*, *п'ічка́р'*, *хл'ібіна* сер. р., *хл'ібе́ц'*, *хл'ібинча́* сер. р., *кола́чик*, *боханéц'* (*буханéц'*), *бо(у)ханчик*, *ко́ржик*, *поб'ігайчик*, *ошчіпл'а* сер. р., *остатки* мн., *бу́лка*, *вакарі́йчик*. Див. карту, вміщену в додатку.

Більша частина наведених номенів – суфіксальні похідні, утворені від дієслівних (*вішкреб-ок* і под., *пошкреб-ок* і под., *шкриптан-ин'а*, *шкриптов-ин'а* і под., *ушкрéптан-ц'і*, *ошкр'іп-к-и*, *пошкр'іп-ч-а*, *остат-к-ы*, *п'ітпал-к-а* і под., *пал'ан-щ'а* і под., *переп'іч-к-а*) та субстантивних (*пал'анич-к-а*, *п'іч-ар'*, *хл'іб-ин'а*, *хл'іб-ец'*, *хл'іб-ин-ч-а*, *кол-ач*, *колач-ик*, *корж-ик*, *побігайч-ик* (пор. укр. літ. *побігайка* [СУМ, VI, 614]), *бул-к-а*, *вакарі́йчик*, *буханч-ик*) основ. Деякі з цих утворень відомі і в інших українських діалектах та інших слов'янських мовах. Так, для назви *вішкребок* і под. паралельно є поліс. *вішкребок* id. [Арк, I, 63; Вешт, 399]; пол. *wyskrebok*, чес. діал. *věškrabek* id. [3, с.22 – 23]; пор. ще рос. *віскребок* “то, что выскребено” (1780

[14, с.864]). Номен *пошкребок* (*поскр'ібок*) відомий ще в півд. лемків. (*пошкребок, поскробок, пошкрібок* і под. id. [ГЛА, 7]), наддністр. (*пошкребок* id. [2, с.106]), поліських (*поскрéбок, пошкри'бка* id. [Лис, 169, 171]) говорах; пор. ще біл. поліс. *пошкребок* [Вешт, 399], східнославац., чes. *poškrobek*, пол. *poskrobek* id. [3, с.22]; пор. також із цим значенням зах. поліс. *пошкрибка, пошкрéбич, пошкр'ебáч, пошкр'інтач, пошкрібкач* [Арк, II, 81]. Ізогласи назв *пошкр'інча* і *пошкр'інл'а* продовжуються в півд. лемків. говірках (*пошкр'інч'а, пошкрабáа* id. [3, с.21]). Таким чином, номени *вішкребок* і *пошкребок* належать до спільних східно- і західнослов'янських лексико-семантичних утворень.

Паралелі для закарп. *шкриптанін'а, ш(с)криптовін'а, ушкрéптани'і, бшкр'інки, хл'ібин'а, хл'ібинчá* в доступній нам літературі не знаходимо, тому, мабуть, їх можна вважати самобутніми регіоналізмами.

1.4. Корж або плоский круглий хліб із прісного тіста, випечений на плиті: *ошч'іпок* (півн. част. Великоберезн. і Воловец. р-нів, гов. Міжгір., Хуст., Тячів. р-нів), *бшч'іпок* (Верх. Висоцьке Турків.), *ушч'іпок* (Кост. Пастіль Великоберезн.), *ишч'ікы* (поряд з *ошч'іпок*, Ганьковиця Сваляв.), *пал'аніц'а* (там же, а також Карапчів Вишниц.), *пал'ін'а* (Боберка Турків., Ворочеве Перечин.), *упалин'а* (Ворочеве), *качаник* (Мала Уголька Тячів.), *пл'ацок* (деякі гов. Ів.-Франк. обл.), *богáчик* (Тур'я Поляна Перечин.), *лáнгошка* (окремі гов. Виноградів., Хуст., Тячів.). Пор. [Лиз, 414].

Назва *пал'аніц'а* “хлібина переважно з пшеничного борошна, певним чином замішаного” добре відома і в інших укр. діалектах [Грін, III, 91] і є нормою укр. літ. мови [СУМ, VI, 33]; пор. ще рос. діал. *паленіца, пал'аніца* id. [СРНГ, XXV, 166], пол. діал. *palenica, palanica* id. [3, с.23]. *Пал'аніц'а* < *паленіц'а* (внаслідок асиміляції [e] до [a]), що пов'язується з *паленій* [17, с.186-287; Даль, III, 11]. Для *пален'а* (див. ще [Грін, III, 89]), *пал'ін'а* паралельно є лемків. *пáл'а* id. [3, с. 23], *пал'у* “род овсяного хліба”, *пáлянка* “маленькая лепешка из овсяной муки” [Грін, III, 90] (з покликанням на І. Верхратського). Ці назви, як і *пал'аніц'а*, пов'язуються з *паліти*. Назва *упалин'а* – дериват від *упалити*; пор. ще з цим же коренем і значенням *підпáл'а* (півд. лемків. [3, с. 23]), *підпáлок* “род плоского хліба” [Грін, III, 174]. *Кáчаник* – суфіксальне утворення від дієслова *качáти* (тісто). Найменування *богáчик* – демінутив, що виник на укр. ґрунті від *богáч* (з угор. *rogácsa* id.) [MOSz, II, 557]. Назва *лáнгошка* – суфіксальний дериват від запозиченого в цих говірках з угорської мови *лáнгош* < угор. *lángos* “оладья, лепешка” [MOSz, II, 16].

1.5. Скибка хліба: *кусóк, кусóчок* (частина гуц. гов.), *кúсе(е')н'* (Лазещина Рах., Виженка Вижн., Ілемня Рожн., Торунь Міжгір., В. Рожанка,

Лавочне, Урич Скол., Гусине Турк., Люта Великобер.), *кúсник* (Коростів Скол., Сукіль, Вишків Долин., Тишів Волов.), *дарáнка* (Лопухово, Тарасівка, Грушево Тяч., Кос. Поляна Рах.), *кавалок* (Ворохта, Білі Ослави Надвірн.), *шáйтка* (В. Лазі, Р. Комарівці Ужгород.). Див. ще [Лиз, 395].

Кусóк, кúсен' – загальноукраїнські номени [Грін, II, 332; Ном, № 75, 1397], які також є літ. нормою укр. мови (*кúсень* – розм.) [СУМ, IV, 415-416] і похідними від слова праслов. походження *кус* (< **kusz*). *Кúсник* – демінутив від *кúсен'*, а *кусóчок* – від *кусок*. *Дарáнка* – демінутив від *дарáп*. Номен *кавалок*, крім гуцульських (див. ще [ГГ, 88]), відомий, як свідчить література, також у бойків., буков. [Ониш, I, 333; МСБГ, IV, 4], імовірно, у зах. закарп. (*кавалек* [Чоп, 40]), а також у півд. лемків. [ГЛА, 8], надсян. [12, с. 82], поділ. [Брил, 46], зах. поліс. [Арк, I, 203], середньо- і східнополіських (*кавалак* id.) [Лис, 87] та, можливо, ще деяких [Грін, II, 204] укр. говорах. Походить від пол. *kawalek* id., що є демінутивом від *kawal* “шмат” < давньоверхньонім. *kavel* “доля, частка”, середньонім. *kavela* id. [Br, 223; Sław, II, 106-107]; пор. ще закарп. *кавалець* id. [Чоп, 140]. Ізогласу зах. закарп. *шáйтка* продовжують у півд. лемків. говірках *шáйтка, шáйтска, шáйтсок* id. [ГЛА, 8]. Очевидно, це демінутив, утворений на українському ґрунті від *шáйтá* “частина чогонебудь”; пор. у ряді закарп. говірок *шáйтá* “одна з частинок, на які розколюють кругле метрове поліно” [13, с. 58], що походить від нім. *Scheit* “поліно” [БНРС, II, 295].

1.6. Грінка, підсмажена скибка хліба: *гр'інчиц'а* (Березники Сваляв.) – похідне від *гр'інка*.

1.7. М'якушка, м'яка частина хлібних виробів: *мн'акúшка* (більшість досліджуваних говірок), *міакúшка* (Міжгір'я Богород., Бистриця Надвірн., Ковалівка Колом., Лазещина Рахів., Яблунія Верховин.), *мн'ікúшка* (Манява Богородич.), *мн'акúш* (Руське, Чинадієво Мукач.), *мн'атúшка* (Турички Переч.), *мн'акотá* (В. Бичків Рахів.).

М'якушка з тим же значенням є загальноукраїнською назвою та літературною нормою української мови [СУМ, IV, 839]; пор. рос. діал. *мякушка* id. [СРНГ, XIX, 81-82]. Із *мн'акúш* пор. біл. діал. *мякуш* id. [Нас, 297]. Для *мн'акотá* паралеллю є сербохорв. *мякота* id. [СХРС, 254].

1.8. Булка, хліб із білого пшеничного борошна: *кúкуцик, кукуцáн* (Кос. Поляна Рахів.). *Кукúцик* і *кукуцáн* – суфіксальні деривати від *кукуц'и*.

1.9. Рогалик: *рог(т)áлик, рог(т)áл'ік* (переважно гуц., бойк. гов.), *рóглик* (марамороськ. гов.), *рог(т)ал'ók* (Старява Старосамб.), *рог(т)áл'чик* (Драчинці Кіцм., Мигове Вижн., Ст. Вовчинець Глиб.), *к'іфлик* (ужан., борж., верхов. гов.). Див. ще [Лиз, 436].

Назва *рогáлик* вживається майже в половині досліджуваних нами говірок, добре znana і в інших укр. діалектах та є літературною, як і *рогáль* [СУМ, VIII, 590], від якої вона утворена; пор. *рогалик* [СРЯ, III, 722], діал. (перм.) *рогаль* [Даль, IV, 100], біл. *рагалік* id. [ТСБМ, IV, 551]. Мабуть, *рогалик* – це спільносхіднослов'янське похідне. Від *рогаль* утворилося також *рогал'-ок*, а від останнього – *рогáл'ч-ик* як вузьколокальні регіоналізми: перший – бойківсько-буковинський, а другий – тільки буковинський. Для суфіксального деривата *рогáлик* (*рог(ь)л-ик*), що поширений в Закарпатті на досить компактному ареалі від Ріки на схід, паралельно є в півд. лемків. говірках (імовірно, тут спорадична) назва *рогáлик* “булка” [ГЛА, 13]; пор. ще східнославац. *rohľ'ik*, чес. *rohlik* “печиво” [3, с.34].

1.10. Пампушка: *пампушка*, *пампушок* (гуц. і бойк. гов.). Див. ще [Лиз, 440].

Номен *пампушка* – дериват від *пампух*, який виник на укр. ґрунті і відомий у ряді інших укр. діалектів [Грін, III, 91] та є літ. нормою укр. мови [СУМ, VI, 37]. Інший демінутив – *пампушóк* (*пампушок* [Жел, 599]) менш поширений, імовірно, за межами карпат. говорів (пор. [Грін, III, 90]) відомий тільки в мові бачванських руснаків: *пампушки* id. [15, с.162].

1.11. Струдель – пиріг із розкачаного тіста, згорнутого в трубку кількома шарами, між якими міститься начинка: *завіване"ц'* (бойк. і частина гуц. гов.), *завівани"к* (*заўййванік*) (гуц. гов.), *завівáч* (Мшанець Старосамб.), *загын'аник* (М.Уголька Тяч., Сокирниця, Нанково Хуст., Горонда Мукач.), *кручаник*, *закручованик*, *закручованиц'* (Грушево Тяч., Березники Свал.), *качйлка*, *качаник* (М.Уголька Тяч., М.Раковець Іршав.), *гор'ішаник*, *сёр'аник*, *крйўл'аник* (В.Бичків Рахів., Вишково Хуст., Горонда Мукач.). Див. ще [Лиз, 441; КДА, 90].

Назви *завіване"ц'* і под., *завівáч*, (пор. наддністр. *завіванец'*, *завівач* “пиріг із фруктами” [2, с. 106]), *загын'аник* і под., *кручаник*, *закручованик* і под., *качаник* – деривати від прикметників дієприкметникового походження, що утворилися, очевидно, в результаті універбації словосполучень типу *завіваний* (*загінаний*) *колáч*, *печений* *пиріх* і т.п. Віддіслівними є також утворення: *верт-ўт-(а)* (від *вертіти* [ЕСУМ, I, 359]), *кач-йлк-а*. Мотивуються способом приготування пирога. Із назвами *завіване"ц'* і под. пор. за принципом номінації чес., словац. *závin* id. [Tráv, 1734; SSJ, V, 557], що утворені відповідно від чес. *zavínouti*, словац. *zavínovat'* [18, с. 517]. Відприкметникові суфіксальні похідні *гор'ішан-ик*, *сёр'ан-ик* пов'язані з назвами відповідної начинки. Назва *крйўл'ан-ик* утворена також від прикметникової основи. Усі ці номени далеко за межами Карпатського регіону, мабуть, не зустрічаються.

1.12. Пиріг з кукурудзяної муки: *ме"лáйник* (Ворохта, Бистриця Надвірн., Липецька Поляна Хуст.), *те"пшáник* (*тépшаник*) (В. Бичків Рахів.,

Бистриця Надвірн., Колочава Міжгір.), *перевёртáник* (Стаїще Верховин., Космач Косів.). У всіх досліджуваних бойків., більшості гуцул. говірок Ів.-Франків. обл. назв. описуваної реалії немає через відсутність останньої. Пор. ще [Лиз, 394]. *Те"пшáник* – суфіксальний дериват від *тépшá*, а *перевёртáник* – від *перевёртáний* чи *перевёртáти*. Назва *ме"лáйник* – дериват від *ме"лáйний*.

1.13. Пряник, приготовлений на кип'яченому меду: *ме"д'йўник* (*меду(й)ўнік*, *мéd'(r')йўнік*) (більшість гов.), *ме"д'áнік* (*мід'á(й)нік*, *мéd'áнік*) (Р.Комарівці Ужгород., Чинадієво Мукач., Брід Іршав., Торунь, Колочава Міжгір., Буденець Сторожин., Лазещина, Кос.Поляна, Кваси, В.Бичків Рах.).

Номени *медівнік* і *медўнік* добре відомі і в інших укр. діалектах [8, с. 544; Грін, II, 414-415] і є також літ. нормою укр. мови [СУМ, IV, 664, 666], утворені від іменних основ за допомогою відповідно суф. *-ник* і *-ик*, очевидно, в результаті універбації словосполучень типу *мéd'аний колáч*. Варіант *мéd'йўнік* < *мéd'йўнік*.

1.14. Ласощі (солодкі кондитерські вироби і взагалі все солодке): *лáсошчi* (переважно бойк. гов.), *лáк'і(о)мки* (*лакймки/-ы*, *лакумки*, *лакумки*) мн. (гуц., ужан. гов.), *лáк'імка*, *лáк'імок* (Бисків Пут., Кос.Поляна, Богдан Рах., Ілемня Рожн.), *ла-гомíни* (*лагуміны*) (Опака Дрогоб., Н.Яблунька, Гусине, В.Висоцьке Турк.), *лаком'ішкы*, *лаком'інкі*, *лаком'ййі*, *лакомство* (Ганьковиця Свал., Тишів Волов., Т.Поляна Перечин., Люта Великобер.), *лáк'іткі* (*лакутки*, *лакоткі*, *лáк'істки*, *лакйтки*, *лак'іскі*) (Драчинці Кіцм., Бистриця Надвірн., Манява Богород., Вишків Долин., Пилипець Міжгір., Перехресний Волов., Кост.Пастіль Великобер., В.Лазі, Рус. Комарівці Ужгород., Квасово Берегів.), *сóлодошч'і*, *солотчинá*, *солóджáва* (Грушево Тяч., Кузьминець Рожн., Горонда Мукач.), *пéчиво* (Тарашани Глиб., Лавочне Скол.), *прибáжанкы* (Лецовиця Мукач., Лип.Поляна Хуст.).

Лáсошчi id. вживається і в інших укр. гов. [Грін, II, 346] і є літ. нормою укр. мови [СУМ, IV, 451]. Це специфічно укр. витвір від *лáсий* “дуже смачний” за допомогою суф. *-ошч-і*. Так само оригінальним укр. утворенням з тим же формантом є назва *сóлодошч'і*, що з тим же значенням функціонує і в інших укр. гов. та в укр. літ. мові [Грін, IV, 766; СУМ, IX, 448].

Назва *лáк'імкі* і под. в інших укр. діалектах за межами Карпат, імовірно, не відома; пор. зах. поліс. *лáкошч'і* [Арк, I, 276], середньо- і східнополіс. *лакóма* id. [Лис, 112]. У [СУМ, IV, 439] подається як розмовне *лакомина*, зменш.-пестл. *лакоминка* id.; пор. ще рос. діал. (тул.) *лакомки* мн. id. [СРНГ, XVI, 250]. Отже, *лáк'імкі* і под. – похідні від діал. *лакйм* “ласий” [Жел, 396], *лакомий* < праслов. **olkotъ* [ЕСУМ, II, 187]. На відміну від попередніх, дериват *лакомство* (укр. літ. *лакомство* id. [СУМ, IV, 439]) теж утворений від

лакомий) дуже давній, у пам'ятках давньоруської писемності відзначається з XI ст.: *лакомьство* [17, с. 207]; має паралелі в усіх слов'янських мовах – з праслов. **olkomьstvo* id. [Sław, IV, 445].

1.15. Один із спечених на плиті шматочків тіста, розкачаного для нарізання локшини (як вид ласощів для дітей): *тр'іскáč* (Сокирниця Хуст. р-ну). Номен *тр'іскáč* утворений суфіксальним способом від дієслова *тр'іскати*. Вузьколокальний регіоналізм закарп. марамороських говірок.

1.16. Локшина: *р'ізанки/-і* мн. (Ворочево Перечин. р-ну). Див. ще [Лиз, 409]. Записаний нами в зах. закарп. говірках номен *р'ізанки* і под. (див. також [Чоп, 354; 4, с. 246: *різанки* id.]), відомий і в деяких бойків. (*різанка* id. [Ониш, II, 177]), півд. лемків. говірках [3, с. 57] та в мові руснаків Бачки (*резанки* id. [15, с. 82]); пор. ще поліс. *рузанки* “картофель, отваренный половинками в мундирах; картофельный суп” [Вешт, 401]. *Різанки* – суфіксальне віддієслівне утворення, як і *різанці* id., записане В. Гнатюком у тих же закарп. говірках [5, с. 246].

1.17. Галушки, нарізані квадратиками з розкачаного тіста: *пупалка* (Руські Комарівці Ужгород. р-ну), *крéпlickы* (Сокирниця Хуст. р-ну). *Пупалка* – суфіксальний дериват від *пупаліти*; пор. ще *підпáл'а*, *підпáлок* “корж”. *Крéпlickы*, очевидно, суфіксальне похідне, утворене на власному мовному ґрунті від *крéпл'і* або пол. *krepeł* “пончик” < нижньовірхньонім. *kreppel* id. [ЕСУМ, III, 85].

1.18. “Щипані” галушки (зварені із рваних шматочків тіста): *щипочки/-ы* (Бабин Косів., В.Бичків Рахів.), *суканиць'а* (більшість закарп. гов.), *затирка*, *сті(é)ранка* (зах. карп. гов.). Див. ще [ДЛАЗ, II, 167].

Назва *щипочки* утворена суфіксальним способом від *щипати*; пор. у [Грін, IV, 526] (без зазначення джерела) *щипочок* “кусок?": *щипочка хліба*. Номен *суканиць'а*, записаний нами тільки в закарп. говірках, імовірно, має дещо ширший ареал; пор. гуцул. *суканиця* “скрутеня з тіста” [ГГ, 179]. Утворений від дієприкметникової основи за допомогою суф. *-иць'-а*. *Затирка* (див. ще [Жел, 275]) у варіанті *затірка* “затірка” відоме і в інших укр. гов. [Грін, II, 107; ГЛА, 21] і є літ. нормою [СУМ, III, 352]. Утворене від *затирати* (*затірти*), пов'язується із виготовленням цього виду галушок способом розтирання тіста на шматочки руками. Назва *стіранка* id. (див. ще [Ониш, II, 253]), відома і в сусідніх півн. лемків. [Грін, IV, 204], півд. лемків. говірках (*стеранка*, *стиранка* і под. id. [ГЛА, 21]) та, ймовірно, і в деяких інших укр. говорах, але в основному в зах. карпатських (див. ще [Зіл, 61; Жел, 275]); пор. подане як діалектне *стиранка* id. в [СУМ, IX, 700] з ілюстраціями з творів І. Франка й О. Маковея.

Стіранка – віддієслівний дериват, того ж кореня, що й назва *зати(і)рка*.

2. Номінація страв з інших рослинних продуктів

2.1. Рідка каша з кукурудзяного борошна: *мучанка* (ужан. гов., Торунь Міжгір., Верхня Рожанка Скол.), *мáчанка* (*мáч'інка*) (Ворохта Надвірн., Кваси Рах., Кост. Пастіль Великобер., Мшанець Старосамб.), *молóчниць'а* (Грушево Тяч.). *Мучанка* id. відоме і в деяких бойків. говірках [Ониш, I, 458], похідне від *мучаний*: *мучан-к-а*. Лексема *мáчанка* більш відома в карпат. говірках із значенням “ячня (з мукою)”. *Молóчниць'а* – оригінальний закарп. семант. діалектизм, що утворюється від *молóчний*.

2.2. Дерун, оладка з тертої картоплі: *дерун* (Яблуниця Верховин., Шепіт Путил., Тарашани Глиб., Ковалівка Колом., Космач Косів.), *тérчáник* (гов. Скол. і Турк. р-нів), *тérч'іник* (Бисків Путил., Стайще Верховин., Бабин Косів., Ворохта Надвірн., Топільниця Старосамб.), *терт'áник* (*тérт'іник*, *тérт'ін'ік*) (Яблуниця Верховин., Міжгір'я, Манява Богород.), *кйізьлик* (*кйізьлик*, *к'йізьлик*) (середньозакарп. гов.), *крémзьлик* (частина марам., ужан. і верхов. гов.), *барабул'á(і)ник*, *барабул'án:ик* (гуц. гов.), *рисил'óваник* (*реселóул'áник*) (марам. гов.), *р'іпл'áник* (Грушево Тяч.), *пален'áтко* (Горонда Мукач.), *картопл'áник* (Лавочне Скол., Снячів Сторож.). Див. ще [Лиз, 415].

Назва *дерун* на досліджуваній території поширена лише в кількох нас. пунктах Чернів. обл., є також літ. нормою укр. мови, утворена від *дérти* [ЕСУМ, II, 40-41]; пор. рос. (курськ.) *деруны* id. [СРНГ, VIII, 27], біл. (туров.) *деруны* id. [ТС, II, 15] Отже, це спільне східнослов'ян. утворення.

Крім записаних нами бойків. і гуцул. *терт'áник* і под., *терчáник* і под. (див. ще [7, с.106]), лексикографічною літературою в цих говорах відзначаються з цим значенням ще такі назви: бойків. *тарчáник*, *тарчан'і палениць'і* [Ониш, II, 286], гуцул. *тérтівник*, *тérчінник*, *тернік*, *тертюх* id. [ГГ, 183-184]. Усе це регіоналізми (крім *тертюх*; пор. зах. поліс. *тертюх* id. [Арк, II, 196]), що пов'язуються з дієсловом *тérти* і утворені суфіксальним способом: *терт'áник* (*тérт'іник* і под.) – від *терт'áний*; *тérчáник* (*тérч'іник*) – від *терчáний* (*терчінний*) “з тертої картоплі” [Ониш, II, 286], яке в свою чергу від *тérка* “начиння, за допомогою якого труть картоплю”; *тертівнік* – від *терт'овий*; *тертїх* – від *тérтий*; *тернік* – від *тérти*; *тérчінник* – від *терчінний*; *трéник* – суфіксальний універб, що виник на основі назви *трéний пл'áчок*; пор. ще зах. поліс. *тертун*, *тертунік* id. [Арк, II, 196]; сх. поліс. *те"рт'бники*, *те"ртуні*, *те"руні*, *т'орники* id. [10, с. 113]; миколаїв. *тертюхи* id. [16, с. 199].

Барабу́л'аник (див. ще [СГГ, 146]), *р'іпланик*, *картопл'я́ник* (пор. за принципом номінації зах. поліс. *бул'бл'а́н'ікі*, *картопл'я́н'ікі* id. [1, с. 205]) – відприкметникові деривати з суф. *-ик*, *рисил'о́ваник* – від *рисил'о́ваний*, яке в свою чергу від *ресел'о́вати* “терти”, а останнє – від *ресел'іу* і под. “терка для картоплі” < угор. *reszelő* “терка” [MOSz, II, 645]. Дериватором варіанта *барабу́л'ан:ик* є суф. *-ик*; *пален'а́тко* – від *пален'а́* “корж”. Все це також вузьколокальні регіоналізми.

Крёмзлик і под. утворені на укр. ґрунті від угор. діал. *kremzli* id., а *г'у'іл'* і под. – від угор. діал. *gugli, kugli* id. [9, с. 63].

2.3. Начинені сливами (повидлом і т. ін.) своєрідні вареники із суміші картопляного пюре і борошна: *п'уцлики* (*п'уцлики*) (Нанково, Сокирниця, Лип. Поляна Хуст., М.Раковець, Брід Іршав., Квасово Берегів., Лозянський Міжгір.), *пуцаки* (*пуц'акы*) (Березники Сваляв., В.Ремети Берегів.), *пал'ушкі* (Вільшаник Старосамб., Опака Дрогоб., Семигинів Стрий., Гусине Турк.), *кн'єдлики* (*кн'єдники*) (Лецовиця Мукач., Тросник Виноград.), *зг'ан'анка*, *лоптоўкы* (Рус.Комарівці Ужгород., М.Раковець Іршав.). Див. ще [Лиз, 410].

Назви *п'уцлики*, *пуцаки* і под., очевидно, оформилися на укр. ґрунті як суфіксальні похідні, утворені на базі угор. або рум. слів (угор. < рум.): угор. слова *риса*, *рисика* вживаються із значенням “вид домашньої вермішелі з картоплі”, відомі з 1943 р. (детальніше в [TESz, III, 300]).

Що ж до найменування *пал'ушкі*, то, ймовірно, це демінутив від *п'алух*, спорідненого не з *паліти*, а *палець*, *безп'алий*, “який не має пальця або пальців” (праслов. **paľь* “палець” [Фасм, III, 191]); пор. укр. діал. (мабуть, тільки зах.) *п'алух* “великий палець на руці” [Грін, III, 90]; у [СУМ, VI, 32-3] подаються як діалектні *п'алух* id. і демінутив *п'алушок* id.; пор. ще пол. *paluch* (згруб.) “великий палець (руки і рукавички)”, *paluszek* “пальчик”, “мізинець” і (зазвичай у мн.) кулін. “рід печення або страви” [ПУС, II/1, 126], словац. діал. *palúch* “палець на рукавицях” [SSJ, III, 15]. Назва страви *пал'ушкі* мотивується, очевидно, тим, що приготовленій для цієї страви масі надають форму паличок, які ріжуть на шматки, подібні до пальця, і варять. Можливо, *пал'ушкі* – спільне укр.-пол. утворення. На користь цієї думки промовляють словотворча будова і семантика слова. Проте, зважаючи на те, що для пол. мови воно літературне, а в укр. мові вживається тільки в крайніх зах. говірках (див. ще [Зіл, 61]), в тому числі й зах. поліс. [Арк, II, 24], не відзначається більшістю словників (див., напр. [Ониш; ГГ; Прок; Корз; Лис та ін.]), хіба що крім [Жел, 598] (*п'алушок* “пальчик”), можна також припустити, що воно запозичене з пол. мови. Назва *зг'ан'анка*

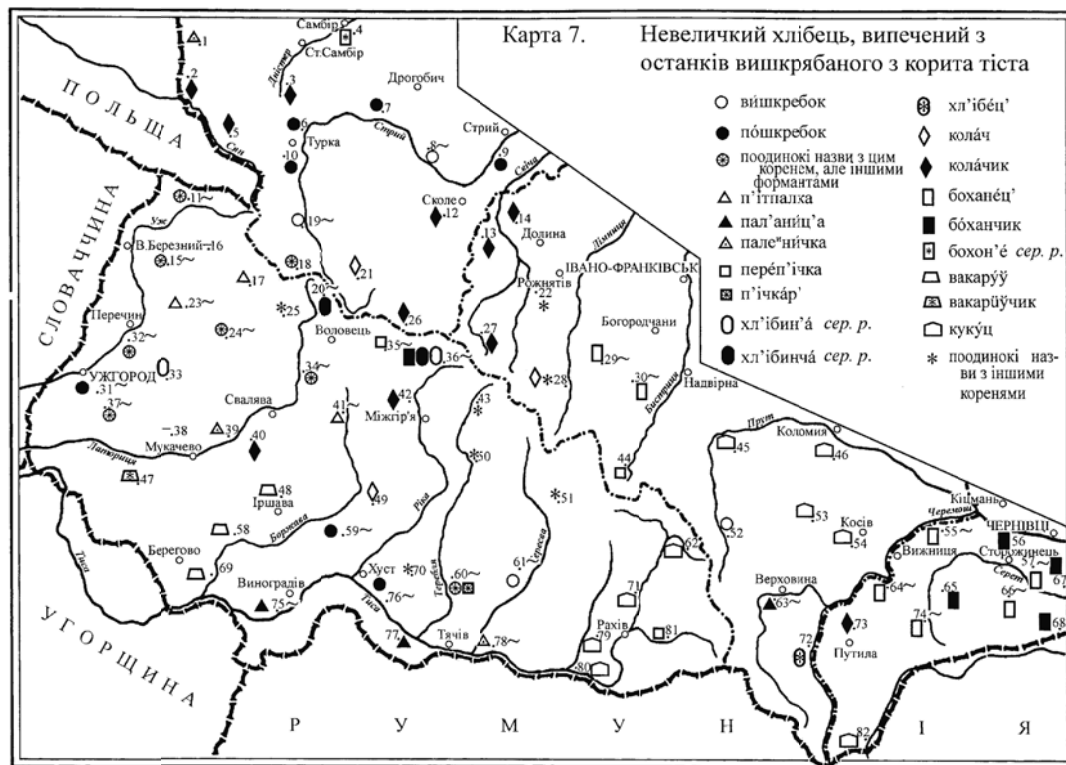
утворена від *зг'ан'аний* “змішаний”, а *лоптоўкі* – від *лопта* “м'яч” (мотивується формою цього кулінарного виробу).

2.4. Переважно в східній частині Закарпаття, Буковині, ряді говірок Гуцульщини і подекуди на іншій частині досліджуваної території виготовляли страву з картопляного пюре, до якого додавали кукурудзяного борошна, і цю суміш пекли в печі, така страва називалася: *кулешник* (Буденець Сторожин.), *бур'аник* (Космач Косів.), *р'іпланик* (М.Раковець Іршав.), *р'іп'єнка* (Бистриця Надвірн.), *крумпл'я́ник* (Ворочєво Перечин.), *барабу́л'єник* (Яблунця Верховин.), *бул'б'я́ник* (В.Рожанка Скол.). Усі перелічені назви мають прозору внутрішню форму і поділяються за цією ознакою на дві групи: однолексемні назви, утворені суфіксальним способом від прикметників, що в свою чергу є похідними від назв картоплі або мамалиги (*р'іпланик*, *р'іп'єнка*, *барабу́л'єник*, *бул'б'я́ник*, *бур'аник*, *крумпл'я́ник*, *кулешник*).

Отже, у складі назв їжі рослинного походження українських говірок Карпат близько 90% номенів утворилося суфіксальним способом на базі дієслівних (40%), прикметникових (34%) і субстантивних (26%) основ. Від інших основ майже немає дериватів.

Із віддієслівних похідних найбільше іменників утворюється за допомогою суфіксів *-ка* та *-ик*, значно менше – за допомогою суфіксів *-анк-а*, *-ух-а* (*-ух*), *-иц'-а*, *-ец'*, напр.: *мн'єцканка*, *топченка* “картопляне пюре”, *нел'упка* “картопля в кожухах (мундирах)”, *зг'ан'анка* “своєрідні галушки з картопляного пюре і кукурудзяного борошна”, *тертя́ник*, *тр'є́ник* “дерун”, *рисил'о́ваник* id., *завіваник*, *загын'аник*, *кру́чаник* “струдель”, *колот'у́ха* “картопляне пюре”, *терт'у́х* “дерун”, *крайя́ниці'а* “спечена на плиті скибка картоплини”, *сукані́ці'а* “щипані галушки”, *завіване'иц'* “струдель”, *р'ізанці'і* “локшина” та ін. За допомогою таких суфіксів, як *-ан'-а*, *-ачк-а*, *-аўк-а*, *-унк-а*, *-ник*, *-ун*, *-ач*, *-ок*, *-ан-и* та деяких інших, утворюються поодинокі віддієслівні деривати, пор.: *терні́к*, *деру́н* “дерун”, *завівач* “струдель”, *ошч'іпок* “корж” та ін.

Подібно до віддієслівних серед відад'єктивних похідних також найбільше утворень, що постали за допомогою суфіксів *-ка* та *-ик*, значно менше – дериватів з формантами *-ин-а*, *-иц'-а*, *-ак*. Дуже рідко творення нових відад'єктивних похідних назв відбувається за допомогою суфіксів *-ун*, *-ник*, *-ец'*, напр.: *р'іпл'я́ник*, *барабу́л'я́ник* “дерун” та ін. До найпродуктивніших суфіксів у творенні відсубстантивних похідних належать *-ка*, *-атин-а*, *-ак*, *-ок*, *-ик*, *-ец'*, напр.: *крёмзлик* “дерун” та ін. Малопродуктивними є суфікси: *-ин-а*, *-иц'-а*, *-ан'-а*, *-ав-а*, *-аж* та деякі ін.

Скорочення назв використаних джерел

- Арк – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. / Г. Аркушин. – Луцьк, 2000. – Т. 1-2.
- БНРС – Большой немецко-русский словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – Т. I-II.
- Брил – Брилінський Д. Словник подільських говірок / Д. Брилінський. – Хмельницький, 1991. – 119 с.
- Вешт – Вештарт Г.Ф. Названия пищи в говорах Полесья // Лексика Полесья / Г. Вештарт. – М., 1968. – С. 366-414.
- ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник. – Львів, 1997. – 232 с.
- ГЛА – Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини: Назви страв, посуду і кухонного начиння / З. Ганудель. – Пряшів, 1981. – Т. I. – 212 с.
- Грін – Словарь української мови: В 4 т. / За ред. Б. Грінченка. – К., 1958-1959. – Т. I-IV.
- Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / В. Даль. – М., 1955. – Т. I-IV.
- ДЛАЗ – Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України): Лексика / Й. Дзендзелівський. – Ужгород, 1958-1993. – Ч. I-III.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982-1989. – Т. I-III.
- Жел – Желеховский С., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь: У 2 т. – Львів, 1885-1886. – Т. I-II. – 1121 с.
- Зіл – Лексичні матеріали з Галичини І. Зілинського у кн.: *Studia nad dialektologią ukraińską i polską / Opracował i przygotował do druku M. Karaś.* – Kraków; Warszawa, 1975. – 239 s.
- КДА – Карпатский диалектологический атлас / С.Б. Берштейн, В.М. Иллич-Свитыч, Г.П. Клепикова и др. – М., 1967. – 272 с., 212 лингв. карт.
- Лиз – Лизанець П.М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області у кн.: *Він же. Угорсько-українські міжмовні контакти* / П. Лизанець. – Ужгород, 1970. – 251 с. (карти 1-180); Лизанець П.Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья / П. Лизанець. – Будапешт, 1976. – 683 с. (карти 181-390); Лизанець П.М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР / П. Лизанець. – Ужгород, 1976. – 328 с. (карти 391-514).
- Лис – Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П. Лисенко. – К., 1974. – 260 с.
- МСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок. – Чернівці, 1970-1979. – Вип. 1 – 6.
- Нас – Насовіч І.І. Слоўнік беларускай мовы / І. Насовіч. – Мінск, 1983. – 756 с.
- Ном – Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / М. Номис. – К., 1993. – 768 с.
- Ониш – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. / М. Онишкевич. – К., 1984. – Ч. I-II.
- ПУС – Польсько-український словник: У 2 т., 3 ч. – К., 1958-1960. – Т. I-II.
- СГГ – Словник гуцульських говірок // Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. – К., 1991. – С. 90-304.

- СРНГ – Словарь русских народных говоров. – М.; Л., 1965–1991. – Вып. 1–26.
 СРЯ – Словарь русского языка: В 4 т. – 2 изд., испр. и доп.–М., 1981–1984.
 СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980. – Т. I–XI.
 СХРС – Толстой И.И. Сербскохорватско-русский словарь. – 5-е изд., стерео тип. – М., 1982. – 735 с.
 ТС – Кривіцік А.А., Цыхун Г.А., Яшкін І.Я. Тураўскі слоўнік: У 5 т. – Мінск, 1982 – 1987. – Т. I–V.
 ТСБМ – Глумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т., 6 кн. – Мінск, 1977-1984. – Т. I–V.
 Фасм – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. и доп. О.Н. Трубачева: В 4 т. – М., 1964-1973. – Т. I–IV.
 Чоп – Чопей Л. Русько-мадярский словарь. – Будапешт, 1883. – XLVI, 446 с.
 Br – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1970. – 806 s.
 MOSz – Hadrovics L., Gáldi L. Magyar-orosz szótára. – Budapest, 1972. – I–II k.
 Sław – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1952-1982. – Т. I–V.
 SSJ – Slovník slovenského jazyka. – Bratislava, 1959 – 1968. – I–VI. d.
 TESz – A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. – Budapest, 1967-1984. – I–IV k.
 Tráv – Trávníček F. Slovník jazyka českého. – 4 vyd. – Praha, 1952. – 1803 s.

Література

1. Бабий Ф.И. Некоторые лексико-семантические группы названий пищи в украинских говорах // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу: Тез. докл. – М., 1975. – С. 204-206.
2. Бичко З. Структурно-семантичний аналіз назв їжі та напоїв у наддністрянському говорі // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород, 2001. – Вип. 4. – С. 105-108.
3. Ганудель З. Народні страви і напої: Лексика українських говорів Східної Словаччини / З. Ганудель. – Пряшів, 1987. – 215 с.
4. Гнатюк В. Народня пожива на Бойківщині // Науковий збірник, присвячений проф. Михайлові Грушевському / В. Гнатюк. – Львів, 1906. – С. 576-594.
5. Гнатюк В. Словарець угорсько-руських місцевих виразів // Етнографічний збірник НТШ / В. Гнатюк. – Т. IV. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. – Т. II. – Львів, 1898. – С. 234-251.
6. Киселевский А.И. Латино-русско-белорусский ботанический словарь / А.И Киселевский. – Минск; Наука и техника, 1967. – 160 с.
7. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотин, Турчанського повіту // Літопис Бойківщини / В. Кобільник. – 1936. – Ч. 7. – С. 15-66.
8. Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини / Наук. картограф. допрац. та упорядкування З. Ганудель, І. Ріпки, М. Саполиги / В. Латта. – Пряшів, 1981. – 554 с.
9. Лизанець П.М. Атлас лексичних мадаризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР / П. Лизанець. – Ужгород, 1976. – 328 с.
10. Майборода А.В. Назви страв з картоплі в поліських говірках // XIV Респ. діал. нарада: Тези доп. / А.Майборода. – К., 1977. – С. 113-114.
11. Маркевич М.А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / Репринт. воспроизвед. изд. 1860 г. / М.Маркевич. – К., 1991. – 174 с.
12. Пшеп'юрська-Овчаренко М. На пограниччях надсянського говору // Записки НТШ: Зб. філологічної секції, т. 25 / М.Пшеп'юрська-Овчаренко. – Нью-Йорк-Париж, 1954. – Т. 162. – С. 53-95.
13. Сабадош І.В. Лісосплавна лексика українських говорів Карпат у зв'язках з іншими слов'янськими і неслов'янськими мовами // Acta hungarica. 1993–1994 / І. Сабадош. – Ужгород, 1997. – С. 52-60.
14. Словарь современного русского литературного языка: В 20 т. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Рус. яз., 1991. – Т. II. – 960 с.
15. Сучасна руска кухарка. – Нови Сад: Руске слово, 1987. – 351 с.
16. Тимченко М.П. Про назви деяких страв з картоплі в народній мові Миколаївщини // Проблеми укр. діалектології на сучасному етапі: Тези доп. і пов. XVI Респ. діал. наради / М. Тимченко. – Житомир, 1990. – С. 198-199.
17. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. – 2-е изд., перераб. и доп. / Г.Цыганенко. – К.: Рад. шк., 1989. – 512 с.
18. Holub J., Lyer S. Stručný etymologický slovník jazyka českého. – Praha, 1967. – 528 s.